

- Ertit Volkan, *Endişeli Muhafazakarlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, Ankara: Orient Yayınları, 2015, 220 s.

Değerlendiren: Faruk Karaarslan*

Yüksek lisans çalışmalarını sekülerleşme üzerine yapan¹ Volkan Ertit *Endişeli Muhafazakarlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye* adlı eseriyle, sekülerleşme tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu eser ile Ertit, zannedilenin aksine Türkiye’de toplumsal hayatta bir dindarlaşmanın olmadığını, sekülerleşme sürecinin yoğunlaşarak devam ettiğini savunmaktadır. Böylelikle *endişeli modernler* söyleminin tersine, asıl endişeli olan kesimin muhafazakarlar olduğunu belirtmekte, *endişeli modernler*² kavramsallaştırmasını tersinden okumayı önermektedir.

Endişeli Muhafazakarlar Çağı adlı eser toplamda sekiz bölümden oluşmaktadır. *Sekülerleşme Paradigması* başlığını taşıyan birinci bölüm kendi içinde altı bölüme ayrılmaktadır. Ertit bu bölümde araştırmasında ortaya koyduğu tezin teorik çerçevesini çizmektedir. Bruce’ın sekülerleşme teorisini merkeze alan Ertit; bu bölümde, sekülerleşmenin hazırlayıcısı süreçler olarak kabul edilebilecek Rönesans, Reform, Bilimsel ve Siyasal Devrimler, Aydınlanma Çağı, Kapitalizm ve kentleşme olgusunu eseri bağlamında genel çerçeveleriyle açıklamaktadır. Bu açıklamalardan sonra *Sekülerleşme Paradigması Ne Değildir?* Alt başlığında, ele aldığı paradigmanın sınırlarını çizmektedir. Bu bölümün sonuç kısmında, eserinin Bruce’ın dünyanın gün geçtikçe sekülerleştiğini savunduğu paradigması üzerine kurulu olduğunu belirterek Türkiye’de endüstri kapitalizmin ortaya çıkışının, kentleşmenin ve bilimsel gelişmelerin, sekülerleşme sürecinin yaşanmasına sebep olacağını ifade etmektedir.

Eserin ikinci bölümü *Türkiye’nin Demografik Dönüşümü* adını taşımaktadır. Bu bölümde yazarın ifadesiyle “bilimsel gelişmelerin günlük hayata dokunacak kadar yaygınlaştığı; kumandacı ekonomik sistemden daha açık, kapitalizmin daha baskın olduğu bir ekonomik modele geçiş yaşandığı; kırsalın gün geçtikçe kentleşme karşısında güç kaybettiği istatistiksel bilgilerle gösterilecektir” (s. 45). 1960’lı yıllarla birlikte demografik dönüşümün hız kazandığını tespit eden yazar, bu verilere dayanarak birinci bölümde ortaya koyduğu teoriden hareketle sekülerleşme sürecinin yaşandığını belirtmektedir. Nitekim *Sekülerleşen Türkiye* adlı üçüncü bölümde ek olarak bazı nicel ve nitel verilerden faydalanarak bu demografik dönüşümleri sekülerleşme bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Bu bölümde Ertit eşcinsellerin kamusal alandaki görünürlüklerinin artması, evlilik öncesi ilişkinin yaygınlaşması, medya dilinin değişmesi vb. örneklerin sekülerleşmeye yol açtığının kanıtı olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.

Dördüncü bölümde ise Ertit, Türkiye’nin gün geçtikçe muhafazakarlaştığı iddialarının nedenleri üzerinde durmaktadır. *Türkiye’de Muhafazakarlaşma Algısının Nedenleri* başlığını taşıyan bu bölümde, neden Türkiye gün geçtikçe sekülerleşirken halen muhafazakar olarak

* Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.5.9.D0102

1 Birinci yüksek lisans derecesini Belçika’daki Katolik Leuven Üniversitesi’nin Avrupa Çalışmaları Bölümü’nden “Avrupa Sekülerleşme Tarihi” üzerine yazdığı tez ile almıştır. İkinci yüksek lisansını Fransa’daki The Institut Européen des Hautes Etudes Internationales (Avrupa Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü)’de Türkiye’nin sekülerizm tarihi üzerine yaptığı çalışma ile almıştır.

2 *Endişeli modernler* kavramı esasında Bekir Ağırdir’a aittir. KONDA’nın yaptığı araştırma sonrası yaygınlaşan endişeli modernler kavramı, AKP politikaları karşısından laik kesimin endişeli olduğunu ve hayat tarzlarının kısıtlandığını ifade etmektedir. Bu araştırmanın sonuçları *Türkiye’de Farklı Olmak* (2010) adıyla yayımlanmıştır.

kendisini tanımlayan bir partinin iktidarda olduğunu izah etmeyi amaçlamaktadır. Bu bölümde müteakip kaleme alınan beşinci bölümde ise benzer bir şekilde yeni dini hareketlerin dindarlaşma anlamına gelmeyeceğini aksine seküler din formatlarının bir uzantısı olduğunu ifade etmektedir.

Eserin ilgi çekici bölümlerinden birisi altıncı bölümdür. Bu bölüm *Sekülerleşme Kavramını İlahiyatçılardan Kurtarmak* başlığını taşımaktadır. Ertit sekülerleşme konusunun Türkiye’de Avrupa’dan farklı olarak ilahiyatçı akademisyenler tarafından irdelendiğini ve bu sebeple ilahiyat paradigması aşılmadan sekülerleşme tartışmalarının şekillendiğini belirtmektedir. Bu tespitin ardından Ertit, sekülerleşme tartışmalarına yeni boyutların kazandırılabilmesi için alanı, ilahiyatçıların hakimiyetinden kurtarmak gerektiğini ifade etmektedir. Eser sonuç bölümü niteliğindeki *Endişeli Muhafazakarlar Çağı* adlı bölümün ardından okuyuculara yapılan bir çağrı ile son bulmaktadır. Bu çağrıda Ertit, okuyucudan eserin temel tezini destekleyici örnekliklerin ve görsel malzemelerin kendisine gönderilmesini önererek bir sonraki kaleme alınacak metinler için okuyucuyu, yazar olmaya davet etmektedir.

Eserin genel çerçevesini ve bölümlerinin muhtevasını ifade ettikten sonra biraz daha ayrıntılı bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bu anlamda eseri teorik ve saha araştırması olmak üzere iki yönlü değerlendirmek icap etmektedir. Zira birinci bölümde ortaya konan teorik zemin diğer bölümlerde sahadan derlenen nicel ve nitel veriler aracılığıyla kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Teorik kısmı merkeze aldığımızda eleştiriye konu olabilecek ilk soru Ertit’in Bruce’dan yola çıkarak iddia ettiği ‘gün geçtikçe sekülerleşen bir dünya da yaşadığımız’ tezinin ne ölçüde doğru olduğudur. Bu tezi sorgusuz bir şekilde kabul etmek sekülerleşme teorileri üzerine yapılan tartışmalara ve alanın önemli isimlerine haksızlık etmek anlamına gelebilir. Zira sekülerleşme teorisinin en önemli isimlerinden olan Peter Berger (2014), -ilk dönem çalışmalarının aksine- dinin bu dünyadan çekilmediğini aksine gündelik hayatın kuruculuğu konusunda aktif bir rol üstlendiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Daniel Bell (2014) *Kutsalın Dönüşü* adlı makalesiyle sekülerleşmenin yaşanmadığını düşünenler arasındadır. Bu isimlere ek olarak değerlendirilebilecek olan David Martin, Robert Bellah, Rodney Stark gibi isimlerde benzer şekilde bir sekülerleşme sürecinin yaşandığının yanılsamadan ibaret olduğuna dair akademik çalışmalar yapmışlardır. Bu isimlerin aksine Ertit tıpkı ilerlemeci tarih anlayışının tipik tavrında olduğu gibi sekülerleşmeyi doğrusal bir süreç olarak anladığını ve bu haliyle Avrupa’nın tarihsel koşullarından türemiş bir olguyu toplumsal, kültürel ve teolojik farklılıkları bir değişken olarak hesaba katmadan evrenselleştirdiğini ifade etmek mümkündür. “Bu üç dinamiğin ortaya çıktıkları toplumlarda baskın dini kültür ne olursa olsun, sekülerleşmeye neden olması beklenmektedir: bilimsel gelişmeler, endüstriyel kapitalizm ve kentleşme” (s. 21), cümlesiyle Ertit sekülerleşmeyi kaçınılmaz bir süreç olarak kodlamakta ve bizzat tarihin kendisi olarak aşkınlıştırmaktadır. Dahası, bu üç olguya sahip olan her toplumun bu Avrupalı bir tecrübeyi yaşamak zorunda bırakılmaktadır.

Teorik çerçeve yönetilebilecek bir diğer eleştiri sekülerleşmenin evrensel bir süreç olarak algılanmasıdır. Bu anlamda Ertit bir sekülerleşmeden bahsetmek için kentleşmenin, bilimsel gelişmenin ve kapitalist ekonomiye geçmenin yeterli olacağını düşünmektedir. Bu üç olgunun dahi tüm dünyada benzer bir tecrübeye konu olmadığı bir vaka iken, bu olguların ortaya çıkardığı süreçleri tüm toplumlara genelleştirmek teorik anlamda önemli bir boşluğa

işaret etmektedir. Zira alandaki güncel tartışmaları yürüten en temel isimlerin neredeyse tamamı sekülerleşmenin evrensel bir süreç olmayacağı konusunda hem fikirlidir³. Ertit'in ifade ettiği sekülerleşmeyi hazırlayıcı süreçlerin Avrupalı bir modernleşmeye yol açacağı kabul etsek dahi bu durum her toplumun benzer tarihsel süreçleri yaşayacağı anlamına gelmemektedir. Taylor'un (2014) ifade ettiği gibi sekülerlik ile modernlik arasında düz çizgisel bir ilerleyiş söz konusu değildir. Avrupa'nın kendi hikayesinde ve başka toplumlarda sekülerleşme zaman zaman modernleşmeyle çatışan daha iyimser bir ifadeyle paralel gitmeyen tecrübelerle konu olmuştur. Taylor'un, literatürün en temel metinlerinden olan *Seküler Çağ* (Secular Age) kitabı bu temel üzerine şekillenmektedir ve dünyanın başka yerlerinde farklı modernliklerin söz konusu olabileceğini, sekülerizmin farklı yollar izleyebildiğini savlamaktadır. Dahası sekülerleşme her yeni olguyla karşılaştığında yeniden sorgulanır hale gelmektedir. Yani Göle'nin (2012) ifade ettiği üzere sekülerliğin dinsel alana hakim olmasından ziyade aşınan seküler ve dinsel sınırların varlığından bahsetmek gereklidir. Dolayısıyla bir toplumda sekülerleşmenin farklı hallerle büründüğünü kabul etmeden o toplumun gün geçtikçe sekülerleştiğini ifade etmek sosyolojik anlamda çok mümkün görünmemektedir. Zira sekülerleşme somut, homojen ya da mutlak bir olgudan ziyade belirli tarihsel koşulların sonrasında ortaya çıkmış bir süreci imlemektedir.

İslam toplumlari söz konusu olduğunda (ki Türkiye Müslümanların yoğunlukla yaşadığı bir yer olması sebebiyle İslam toplumu olarak kabul edilebilir) ise sekülerleşmeyi daha titizlikle ele alıp değerlendirmek gerekmektedir. Zira İslam dünyasında sekülerleşme Avrupa'nın kendi tarihsel sürecinde olduğundan çok farklı görünümle kendisine yer bulabilmiştir. Bu, her şeyden önce coğrafi, kültürel, siyasi ve nihayetinde dinsel yapının farklılaşmasının zorunlu bir sonucudur. Bunun için hastaların doktorlara daha sık bir şekilde başvurması (Ertit eserinde tıbbi başvurunun artışını sıklıkla sekülerleşme alameti olarak nitelendirmektedir) ya da kentleşmenin ortaya çıkışı mutlak sekülerleşme ya da İslamlaşma olarak algılanamaz. Doktorluk ya da tıbbi dokümanlar araç konumundadır. İslam hiçbir zaman bu dünyayı yok saymadığı için bu dünyanın araçlarının bilgisinden ve biliminden yararlanmayı da gayri meşru görmez. Tıpkı Hz. Muhammed'in savaş aletlerini ya da tarım aletlerini gayri meşru görmediği gibi. Buradaki asıl mesele eylemin niyet bağlamıdır. Bir kişi şifanın mutlak manada Allah'tan geldiğine inanıyorsa modern tıbbi başvurmasını ya da bu başvuru oranındaki artışı (modern tıbbin gelişmesi sebebiyle) sekülerleşme olarak görmek mümkün değildir. Aksine İslam dairesinin içindedir. Fakat aynı olgu Hristiyan dünyası açısından din dairesinin içinde olmayabilir. Zira Avrupa'da bilim mevcut teolojik sürece karşıt gelişirken İslam dünyasındaki süreç benzer değildir. Dahası İslam'daki bazı kavramlar sekülerleşmeyi tabiri caizse İslam dairesinin içine alabilmektedir. *Maslahat, caiz, mübah, ihtihat, niyet*; bu kavramlardan bazılarıdır. Bu kavramları dikkatli bir şekilde analiz etmeden ve ayrıntılarına vakıf olmadan yaşanan kentleşmeyi ya da ortaya çıkan yeni ekonomik faaliyetleri salt sekülerleşme olarak algılamak hatalı bir konumlamayı gerektirir (Karaarslan, 2015, 19).

Bahsi geçen eleştirilerin yanı sıra Ertit'in eserinde muhafazakarlık, dindarlık ve İslam kavramlarının net bir şekilde tanımlanmadığını, bu kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Esasında muhafazakarlık ile dindarlık, dindarlık ile İslam bambaşka olgulara denk düşmektedir. Örneğin endişeli olanlar muhafazakarlar mıdır? Müslümanlar

3 Talal Asad, Charles Taylor, Jose Casanova ve Bryan S. Turner bu isimlerden bazılarıdır.

mıdır? Yoksa dindardır mıdır? Ya da her türlü hızlı değişimi endişe ile karşılamak refleksine tabii olarak sahip olan muhafazakarların bu olağan endişelerinin sekülerleşme endişesinden farkı nedir? Kendisini radikal değişimlere açık olarak tanımlayan Müslümanları muhafazakarlar dairesinin içinde değerlendirmek ne kadar mümkündür?⁴ Bu ve bunun gibi soruları çoğaltmak mümkündür. Bu bağlamda Türkiye'nin sekülerleşmesinin konu edinen bir eserde bu kavramların birbirine geçen ve farklılaşan yönlerini belirtmek ya da bu kavramlara dair bir konumlanma sergilemek gerekmektedir. Aksi taktirde toplumsal grupları tanımlarken bazı karakteristik ayrımları görmezden gelmek hatasına düşülebilir. Bu da toplumun muhafazakarlaştığına ya da dindarlaştığına dair genellemelerde bulunmaya imkan verebilir.

Eserin ikinci bir değerlendirme kriteri olarak sunduğumuz saha araştırmasına yönelik pek çok olumlu ve olumsuz noktaları ifade etmek mümkündür. Dahası Ertit'in sekülerleşme alameti olarak sıraladığı her örneğin karşısına dindarlaşma alameti olabilecek örnekler sunmak zor değildir. Örneğin Ertit eşcinselliğin kamusal alandaki görünümünün artışı sekülerleşme olarak nitelendirirken, imam hatiplere olan taleplerin artışı, sadece Kuran eğitimi üzerine kurulan vakıf ve derneklerin faaliyetlerini, ya da İslami camiaya hitap eden bir çok kuruluşun dindar öğrencilere yönelik yurtçuluk faaliyetlerini, dahası ortaöğretim çocukları için eğlenceyle birlikte planlanmış yaz programlarını vs. örneklik olarak gözlemleyememektedir. Buradaki sorun sekülerleşmenin ya da dindarlaşmanın olduğuna dair örneklik bulmakta değildir. Asıl sorun sekülerleşmenin ve dindarlaşmanın gündelik hayatta nasıl birbirinden tamamiyle ayırt edilerek sosyal bilimciler tarafından ele alınacağıdır. Zira sekülerleşme gündelik hayatta teoride durduğu gibi durmamaktadır. Teorik olarak dinsel olanla net bir şekilde ayrıştırılan sekülerliğin (bizim iddiamız bu iki olgunun teoride dahi net çizgilerle ayıramayacağı zira böyle bir ayırmada dinlerin dünyaya bakan yönlerinin ihmal edileceğidir) gündelik hayatta dinsel unsurlarla iç içe geçtiği hatta zaman zaman etkileşim halinde olduğu anlar vardır. Örneğin Ertit'in sekülerleşme alameti olarak algıladığı kapitalist bir ekonomik sistemde bir Müslüman ticaretine besmele çekerek başlıyorsa (İslam'da rızıkın onda dokuzunun ticaretten kazanıldığına dair bir öğretinin var olduğunun notunu da burada düşmek yerinde olacaktır) bunu seküler bir eylem mi yoksa dinsel bir eylem mi olarak ele alacağız. Ya da tam tersi bir durum söz konusu olduğunda, yani birisi takiye için namaz kıldığında bunu dinsel bir eylem olarak kabul etmemiz ne kadar mümkün olacaktır. Ya da bu eylemlerin dinsel mi yoksa seküler mi olduğunu anlamak için nasıl bir parametre uygulamak gerekmektedir (Karaarslan, 2014; 58). Bu sebeple bir toplumun sekülerleştiğini ya da dindarlaştığını iddia etmek çok kolay görünmemektedir. Ancak sekülerleşmeyi siyasal, kamusal ve bireysel olmak üzere üç düzlemde ele aldığımızda, tarihsel ve toplumsal koşulları göz önünde tutarak, katmanlı bir analizle mutlak olmasa da bir şeyler ifade etmek mümkün görünmektedir.

4 Ertit'in eserinden ilham alarak ifade edecek olursak; dindar bazı grupların yaşanan değişimler karşısında bir takım endişelere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fakat endişeyi bütün 'muhafazakarlara,' 'dindardlar' ya da Müslümanlara yaygınlaştırmanın ne kadar doğru olduğu tartışma konusudur. Bir diğer önemli husus ise bazı grupların duyduğu endişenin kaynağı konusudur. Bu endişeyi İslam'dan uzaklaşmak olarak tanımlarsak başka, sekülerleşme olarak tanımlarsak bambaşka olguya denk düşmektedir. Dahası bu olgusal farklılık toplumsal hayatta kişilerin kendisini hangi paradigmayı merkeze alarak tanımladığı ile alakalıdır. Kaba bir gözlemden hareket ederek ifade edecek olursak bahsi geçen mevcut endişelerin İslam'ın kural ve kaidelerinin uygulanmaması, çarpıtılması ya da maslahat icabı yorumlanmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu endişelerin de ne kadar makul olduğu başka bir tartışma konusudur.

Yukarıda yöneltilen teorik ve yöntemsel eleştirilere ek olarak ifade etmek gerekir ki tüm eksikliklerine rağmen Ertit'in eseri Türkiye'de ki sekülerleşme tartışmalarına yeni bir boyut getirmiştir. En azından gün geçtikçe sorgulanamaz bir şekilde kabul edilen Türkiye'nin din-darlaştığı söyleminin bir antitezi olması hasebiyle konunun başka boyutlarının da hesaba katılarak düşünülmesi gerektiğini önermiştir. Bu anlamda yazarın yeni bir perspektif geliştirme çabasını literatüre katkı olarak değerlendirmelidir.

Kaynakça

- Berger P. (2014) Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine (ed. Ali Köse) 21. *Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bell D. (2014) Kutsalın Dönüşü (ed. Ali Köse) 21. *Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Göle N. (2012) *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar* (çev. Erkal Ünal) İstanbul: Metis Yayınları.
- Taylor C. (2014) *Seküler Çağ* (çev. Dost Körpe) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaarslan F. (2014) *Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Karaarslan F. (2015) "Post Seküler" Din Halleri: Dinin Dijitalleşmesi, (ed. Mete Çamdereli vd.) *Dijitalleşen Din*, İstanbul: Köprü Yayınları.
- Toprak B., Bozan İ., vd. (2010) *Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler* İstanbul: Metis Yayıncılık.